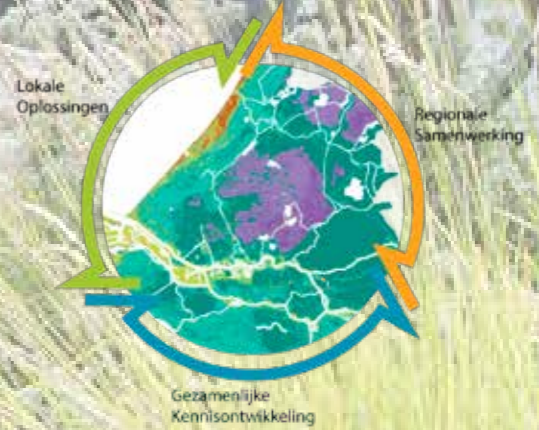

COMMUNITY OF PRACTICE KLIMAATADAPTATIE ZUIDELIJKE RANDSTAD

verslag 2017

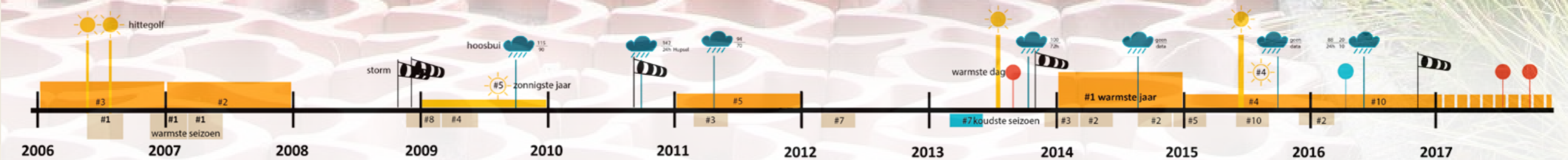
COMMUNITY OF PRACTICE KLIMAATADAPTATIE ZUIDELIJKE RANDSTAD OVERZICHT 2017

“WE ARE THE FIRST GENERATION
THAT FEEL THE EFFECTS OF
CLIMATE CHANGE,
AND PROBABLY THE LAST ONE WHO
CAN DO SOMETHING ABOUT IT.”

FOTO: MBDSO; REGENTEGELS FIEN DEKKER

EXTREMEN IN NEDERLAND 2006-2017

Warme	Koude	Regen	Storm
hittegolf	extreme buien	extreme buien	extreme buien
zonvigste jaar	mm regen / minuten (h= per uur)	mm regen / minuten (h= per uur)	mm regen / minuten (h= per uur)
warmste jaar	mm regen / minuten (h= per uur)	mm regen / minuten (h= per uur)	mm regen / minuten (h= per uur)
warmste seizoen	mm regen / minuten (h= per uur)	mm regen / minuten (h= per uur)	mm regen / minuten (h= per uur)
warmste dag	mm regen / minuten (h= per uur)	mm regen / minuten (h= per uur)	mm regen / minuten (h= per uur)
#x rangnummer (n=117)	mm regen / minuten (h= per uur)	mm regen / minuten (h= per uur)	mm regen / minuten (h= per uur)

INHOUD

Wat is Community of Practice?

COP in vorm en inhoud

De COP-bijeenkomsten in 2017

- #7. Klimaatadaptatie en de Omgevingswet
- #8. Succesfactoren
- #9. Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie 2018
- #10. Hitte in de stad

Overzicht van de eerdere COP's

- #1. kennismaking
- #2. hoe maak ik een stresstest
- #3. klimaatbewuste organisatie
- #4. ontwerpen aan de straat
- #5. bewuste bewoners en bedrijven
- #6. wrap-up van projecten uit de regio

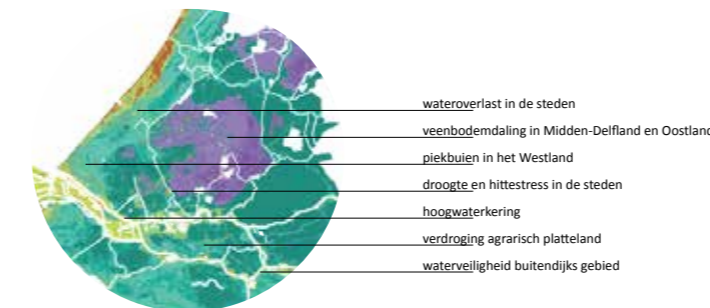
De COP in 2018 - 2019

COMMUNITY OF PRACTICE KLIMAATADAPTATIE

De Watertafel voorziet in de regio zuidvleugel al enige tijd in de sterke behoefte aan samenwerking. Specifiek voor het thema klimaatverandering en klimaatadaptatie merkte men, dat meer en diepgaander overleg zinvol is. Ook is er een verbreding noodzakelijk vanuit de waterthematiek naar groen en leefomgeving in het algemeen.

Vele gemeenten in de regio kennen namelijk de adaptatie-problematiek en hebben een strategie of -aanpak opgesteld. Waarmee we een van de meest vooruitstrevende regio's in Nederland zijn op dit terrein.

Dat moet ook wel, want de urgentie is hier groot. Dordrecht, Rotterdam, Delfland, Westland, Oostland, Gouda, Den Haag: ieder heeft hier een eigen specifieke adaptatie-opgave. Waterveiligheid, zeespiegelstijging, rivierhoogte-stijging, buitendijkse gebieden, dalende polders, veenbodemdaling, wateroverlast, schoon- en zoetwater problematiek, droogte en hittestress: binnen een straal van 15 kilometer komt het allemaal voor in de Zuidvleugel.

Dit is de aanleiding voor de Community of Practice. De partijen gezamenlijk organiseerden op 30 september 2015 hun eerste bijeenkomst. De uitwisseling van kennis en ervaring beviel zo goed, dat er inmiddels 10 bijeenkomsten zijn geweest. Deze rapportage heeft als doel om een overzicht te geven van het afgelopen jaar en een doorzicht te bieden op 2018-2019.

De Community of Practice kent inmiddels een genodigdenlijst van zo'n 175 personen, afhankelijk of er een grote of meer besloten bijeenkomst wordt georganiseerd. Hiervan komen er per bijeenkomst 25 tot 50 deelnemers. Iedere bijeenkomst worden externe sprekers uitgenodigd die vanuit hun expertise bijdragen aan thema en discussie van de middag. Belangrijkste onderdeel van de middag is het workshop-gedeelte, waar de ervaringen worden gedeeld en toegepast op de eigen praktijk. Die casus kan exemplarisch zijn, maar liever nog betrekking hebben op een werkelijk bestaande opgave.

Een kernteam bereidt de bijeenkomsten inhoudelijk voor. Die kerngroep bestond in 2017 uit gemeente Westland, gemeente Midden-Delfland, gemeente Den Haag, gemeente Delft, gemeente Schiedam en het Hoogheemraadschap van Delfland.

DE ZUIDVLEUGEL KENT VELE OPGAVEN OP HET GEBIED VAN KLIMAATADAPTATIE

DE COMMUNITY OF PRACTICE VERENIGT ALLE KLIMAAT-ADAPTATIESPECIALISTEN VAN GEMEENTEN, PROVINCIE EN WATERSCHAPPEN UIT DE REGIO

DOEL VAN DE COP IS OM DE ADAPTATIEMAATREGELEN TE BEVORDEREN DOOR HET DELEN VAN ERVARINGEN EN KENNIS

COMMUNITY OF PRACTICE KLIMAATADAPTATIE

DELEN, INSPIRATIE, DOEN

In de bijeenkomsten van de Community of Practice ligt de nadruk op het delen van ervaringen over de implementatie van klimaat-adaptief handelen. Dat gebeurt op drie manieren. Experts van binnen of buiten de regio brengen inspiratie met hun aanpak of visie. In workshop-setting wordt die kennis en ervaring toegepast in de eigen omgeving, in een eigen case. Daarnaast is er altijd veel ruimte voor de deelnemers om hun eigen ervaringen te delen. Alle drie die onderdelen hebben hun eigen dynamiek. In de loop van de COP-bijeenkomsten zien we een groeiende belangstelling voor het onderling delen van ervaring; blijkbaar helpt de COP om elkaar te leren kennen en te delen.

ONDERWERPEN VAN GESPREK

Klimaatadaptatie is een breed onderwerp. Zowel wateroverlast, waterveiligheid, droogte en hitte komen in de COP aan de orde. Maar in de praktijk van de COP ligt de nadruk niet op het inhoudelijk uitdiepen van die thema's. Veel meer gaat het over het uitvoeren en organiseren van projecten en plannen, over de aanpak en de organisatie.

DEELNEMENDE PARTIJEN

Aan de COP nemen zo'n 25 gemeenten, hoogheemraadschappen en de provincie Zuid-Holland mee. Ook maken een aantal bureaus en zelfstandigen deel uit van de COP. De COP breidde zich in 2017 verder uit. Bijvoorbeeld met hen die een lezing gaven en vervolgens terugkomen, of door interesse door bekendheid via horen-zeggen of de website. We hebben daaraan geen limiet gesteld, maar de omvang moet het doel van de bijeenkomsten niet beïnvloeden, namelijk het uitwisselen van ervaring in besloten omgeving, en het toepassen van nieuwe kennis op de eigen situatie.

OP LOCATIE

Na 8 bijeenkomsten in het Prinsenkwartier in Delft bestond de behoefte buiten de muren op locatie te gaan kijken. De bijeenkomst in september was in het ROC Zadkine, waar een wandeling langs het Benthemplein en ZOHO was gepland. De bijeenkomst in oktober was in het hart van de hitte van de Binckhorst, in de Werkfabriek.

Allemaal inspirerende locaties; zulke plekken willen we blijven vinden voor de komende bijeenkomsten.

WEBSITE

Ter ondersteuning van de COP is er een website opgezet: www.klimaatadaptatie.nl/cop

DE COP VOORZIET IN DRIE BEHOEFEN:

- **LOKALE ERVARING UITWISSELEN**
- **GEZAMENLIJK NIEUWE KENNIS ONTWIKKELEN**
- **REGIONAAL SAMENWERKING STARTEN WAAR MOGELIJK OF NOODZAKELIJK**

DE COP-BIJEENKOMSTEN KENNEN MEESTAL DE VOLGENDE ONDERDELEN:

- **INSPIRERENDE INLEIDER**
- **VERTALING NAAR EIGEN PRAKTIJK**
- **TIJD OM ERVARINGEN UIT TE WISSELEN**
- **ACTUALITEITEN**

COP #7 : OMGEVINGSWET

Welk effect heeft de omgevingswet op de aanpak van klimaatadaptatie? - een actuele vraag. Zo'n 50 deelnemers werden op de hoogte gebracht door Derk-Jan Verhaak van Rho. In heldere stappen vertelde hij dat de wet een vooral een cultuurverandering teweeg zal brengen van kaderstellende plannen naar doelgerichte visies en plannen.

Fred Goedbloed van de gemeente Leiden vertelde vervolgens hoe de regio Hart van Holland in hun omgevingsvisie begonnen waren om de doelen voor energiebesparing en grondwater te bepalen en van daaruit de ruimtelijke opgave te benoemen. Aan de hand van de regionale energieopgave maakte hij duidelijk hoe met regionale samenwerking gewerkt wordt aan grote gemeente-overstijgende opgaven. Hierbij helpt het opstellen van zo'n ambitie-gerichte omgevingsvisie.

Jillian Benders vertelde de deelnemers hoe de omgevingswet zich vertaalt in een omgevingsplan. Als studie zijn voor de Agniesebuurt

de ambities voor klimaatadaptatie vertaald naar de ruimtelijke mogelijkheden in het gebied, vervolgens naar verschillende middelen om die doelen te bereiken en als derde naar de methode om die middelen toetsbaar vast te leggen in meetbare regels.

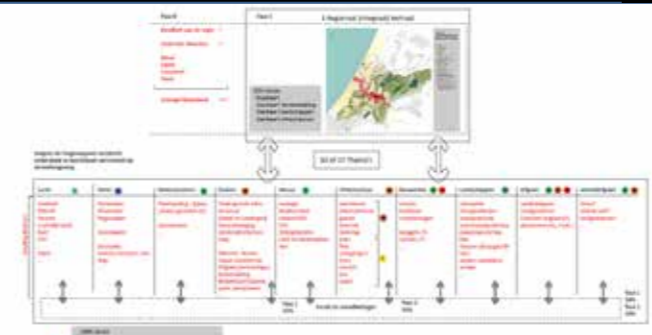
De omgevingswet maakt het, anders dan het bestemmingsplan, mogelijk om niet alleen ruimtelijke bestemmingen vast te leggen, maar ook op andere thema's als energie, klimaat en water regels te stellen en ontwikkelingen te stimuleren. In die zin is er in de omgevingswet meer ruimte voor klimaatadaptatie. Maar, zo besloot Verhaak, die ruimte voor vernieuwing is er nu ook al, het integraal sturen vanuit ambities gebeurt nu ook al; veel zal dat door de nieuwe wet niet veranderen.

Omgevingswet, Facts en figures

- Van 26 wetten en 117 AMvB's naar 1 wet en 4 AMvB's
- 1 juli 2015: wet aangenomen door Tweede Kamer
- 22 maart 2016: wet aangenomen door Eerste Kamer
- 1 juli 2016: consultatie uitvoeringsbesluiten (AMvB's)
- Nu: ter beoordeling Raad van State

• ~~2018~~ Geplande invoering
2019

Omgevingsvisie: onderwerpen

Keuzes: drinkwater of geothermie

Designing with Flows

WATER BESCHIKBAARHEID

Zoetwatervoorziening: Doopte en drinkwatersysteem

Wat gaan we anders doen?

1. Van kaderstellend naar doelgericht
2. Integraal werken
3. Participatie/co-creatie
4. Meer ruimte bieden voor ontwikkeling

Hoe kan een Omgevingsplan eruit zien

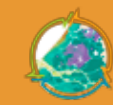

Agniesebuurt & Zomerhofkwartier

Ambitie gebied: een 100% lokaal hemelwatersysteem via een klimaatbestendige inrichting met een meerwaarde voor de leefomgeving

IN COP OVER DE OMGEVINGSVISIE WERD IN DRIE PERSPECTIEVEN AANDACHT BESTEEDT AAN DE NIEUWE WET:

- DE OMGEVINGSWET, DIE HET PROCESMATIG KADER VORMT EN WAARIN DE AMBITIE LIGT NAAR EEN INTEGRAAL EN DOELGERICHT RUIMTELIJK BELEID
- DE OMGEVINGSVISIE, EEN VORMVRIJ, INTEGRAAL TOEKOMSTBEELD WAARIN AMBITIES WORDEN VASTGELEGD
- HET OMGEVINGSPLAN, WAARIN OP BASIS VAN DE DOELSTELLINGEN UIT DE VISIE DE PASSENDE MIDDELEN WORDEN VASTGELEGD OM DIE AMBITIES TE VERWEZELIJEN

COP #8 : SUCCESFACTOREN

Beseffen we ons wel vaak genoeg wat onze successen zijn? - Geven we ons wel vaak genoeg een schouderklopje? - Tijdens de COP-bijeenkomsten blijken we toch al snel geneigd ons te buigen over de problemen bij het opstellen en uitvoeren van plannen en projecten.

Vandaar dat de achtste bijeenkomst in het kader stond van succesfactoren. Wat gaat er wel goed? En vooral: wat kunnen we leren van die ervaringen in onze eigen projecten? Zijn er valkuilen die je kan ontwijken, hoe vergroot je de kansen op een geslaagd project? Onder leiding van psycholoog en coach Karen Walthuis kwamen verschillende projecten als voorbeeld over het voetlicht.

In het project van de Groenblauwe schoolpleinen vertelde Natalie Lorenz over het succes van die aanpak. Veel scholen zien de meerwaarde van een minder verhard, groener schoolplein. In de eerste plaats omdat de kinderen in een natuurlijkere omgeving kunnen spelen, in de tweede plaats om de educatieve meerwaarde en in de derde plaats omdat het bijdraagt aan de klimaatadaptatie.

Bij het project Steenbreek in Den Haag benadrukte Arno Lammers de brede betrokkenheid van bewoners, geënthousiasmeerd door elkaar en door de sterke publiekscampagne vanuit de gemeente. Inmiddels is het succes zo groot, dat in diverse buurten inmiddels vanuit de actie om stoeptegels te verwijderen ook andere duurzaamheids- en buurtinitiatieven ontstaan.

In beide gevallen bleek het succes te schuilen in goede samenwerking en persoonlijke betrokkenheid van de projectdeelnemers. Die maakt dat het enthousiasme sneller overslaat op andere personen, die meestal met een andere blik en andere doelen aan tafel komen zitten. -

Na afloop schreef Karen Walthuis in haar blog: "... En wij psychologen hebben nog een hoop te onderzoeken over bewustwording, psychische gevolgen en manieren om mensen te ondersteunen bij het ontwikkelen van veerkracht om de veranderingen aan te kunnen. ..."

Groenblauwe schoolpleinen

- ✓ Start in 2016 met pilot vanuit klimaatadaptatie van 5 scholen, via eigen netwerk
- ✓ Idee: relatief grote vlekwerking
- ✓ In 2016/begin 2017 9 scholen in uitvoering of gereed
- ✓ Doel: in 2017 minimaal 8 à 10 nieuwe scholen plus: water & klimaatlespakket

SOMS VERGETEN WE IN DE HECTIEK VAN ALLEDAG DE SUCCESSEN DIE WE BEHALEN NAAR VOREN TE BRENGEN

DE ACHTSTE COP BEHANDELDE EEN AANTAL SUCCESPROJECTEN EN ONDERZOECHT DE OORZAKEN:

- EENVOUDIG UIT TE LEGGEN PROJECT MET ZICHTBAAR RESULTAAT
- PERSOONLIJKE BETROKKENHEID VAN DE DEELNEMERS
- AANSTEKELIJK ENTHOUSIASME
- PROJECT DIENT MEERDERE DOELN

COP #9 : DELTAPLAN RUIMTELIJKE ADAPTATIE

De negende COP-bijeenkomst was de eerste op locatie. In ROC Zadkine aan het Benthemplein, het grootste waterplein van Nederland. Karmijn van den Berg en gebiedsmanager Jacco Bakker van de gemeente Rotterdam en Bas Sala leidden de deelnemers rond langs het waterplein en drie klimaatadaptatieve oplossingen in het Zomerhofkwartier. Op route aandacht voor de regentegels van Fien Dekker, de Regentuin en de ZOHO-regenletters die in de lokale sociaal maatschappelijke werkplaats WIJkcoop 010 worden gebouwd.

Twee dagen na de publicatie van het Deltaprogramma op Prinsjesdag, lichtte Yigall Schilp van het Deltaprogramma het daarin verschenen Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie 2018 toe. Het plan richt zich op het realiseren van een klimaatbestendige inrichting van Nederland. Daartoe zijn er zeven ambities geformuleerd:

1. Kwetsbaarheden in beeld brengen gemeenten worden verplicht in 2020 een gestandaardiseerde stresstest te hebben uitgevoerd;
2. Risicodialog voeren en strategie opstellen voor 2020 moeten de risico's met relevante partners besproken zijn en een strategie zijn opgesteld;
3. Uitvoeringsagenda opstellen voor 2020 stellen gemeenten een gezamenlijke

uitvoeringsagenda op;

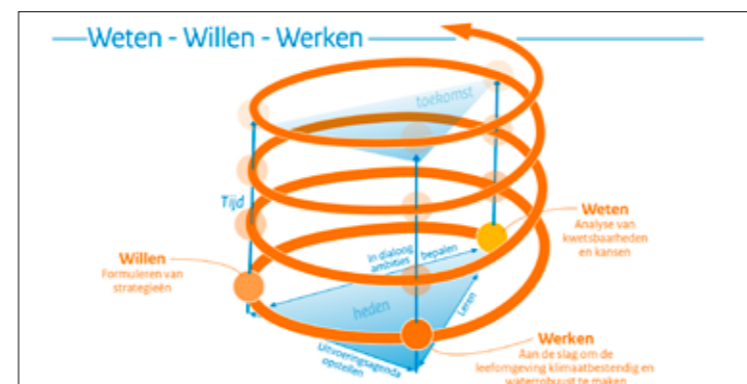
4. Meekoppelkansen benutten
Klimaatadaptatie-ingrepen worden meegekoppeld met bestaande agenda's voor ontwikkeling, beheer én onderhoud.
5. Stimuleren en faciliteren
het stimuleringsprogramma Ruimtelijke adaptatie wordt voortgezet; de site www.ruimtelijkeadaptatie.nl ook;
6. Reguleren en borgen
integraal onderdeel omgevingsvisie, onderzoek naar mogelijkheid voor prestatieafspraken; aanspreken particulieren op eigen verantwoordelijkheid;
7. Handelen bij calamiteiten
Omdat schade en overlast blijven bestaan, moeten we goed handelen bij calamiteiten.

In de discussie lag de aandacht op de taken die de gemeente krijgt in het in beeld brengen van kwetsbaarheden, het opstellen van een strategie en het nemen van maatregelen. Er wordt gewerkt aan een gestandaardiseerde stress-test, maar afwijken van de standaard is mogelijk. Klimaatadaptatie blijkt nog geen grote rol te spelen in verkiezingen 2018 van de gemeenten.

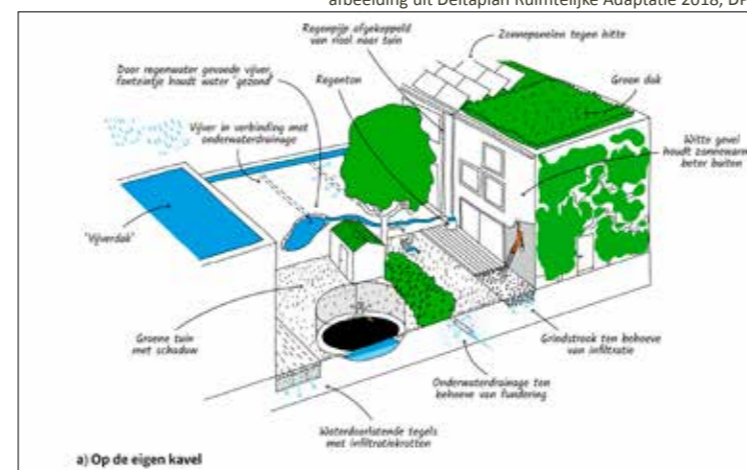
De rol van particulieren wordt groot. Dat is nog een hele opgave; per gemeente, per buurt zal de inzet en bereidheid hiervoor verschillen. Ook de aanpak zal per wijk kunnen verschillen: zowel verleiden als verplichten hoort tot de mogelijkheden.

In de regionale samenwerking moet nog worden gezocht naar het juiste gremium. Aansluiten bij de zoetwaterregio's of de waterveiligheidsregio's lijkt niet effectief, omdat niet alle gemeenten bij dit overleg betrokken zijn.

Meekoppelen is een goede manier om klimaatadaptatieve maatregelen uit te voeren. We moeten meer ervaring uitwisselen hoe dat effectief kan.

afbeelding uit Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie 2018, DPRA

afbeelding uit Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie 2018, DPRA

foto: Heleen Bothof

TWEE DAGEN NA PRINSJESDAG, MET DE PRESENTATIE VAN HET DELTA PLAN RUIMTELIJKE ADAPTATIE, PRESENTEERDE HET DPRA HET PLAN IN ROTTERDAM AAN DE COP.

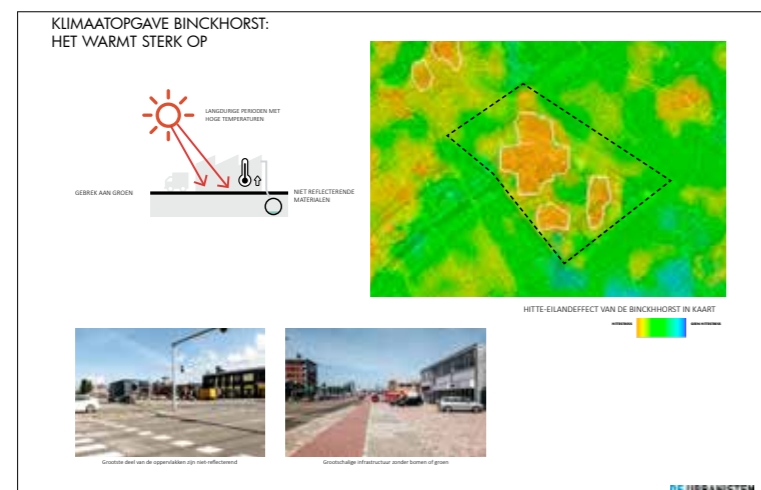
DIT GEBEURDE NA EEN RONDLEIDING LANGS BENTHEMPLEIN EN ADAPTATIEPROJECTEN IN HET ZOHO-KWARTIER.

IN DE DISCUSSIE LAG DE NADRUK OP:

- DE GESTANDAARDISEERDE STRESSTEST
- DE GROTE ROL VAN DE PARTICULIEREN IN DE ADAPTATIE-AANPAK
- DE REGIONALE SAMENWERKING
- MANIEREN VAN MEEKOPPELEN

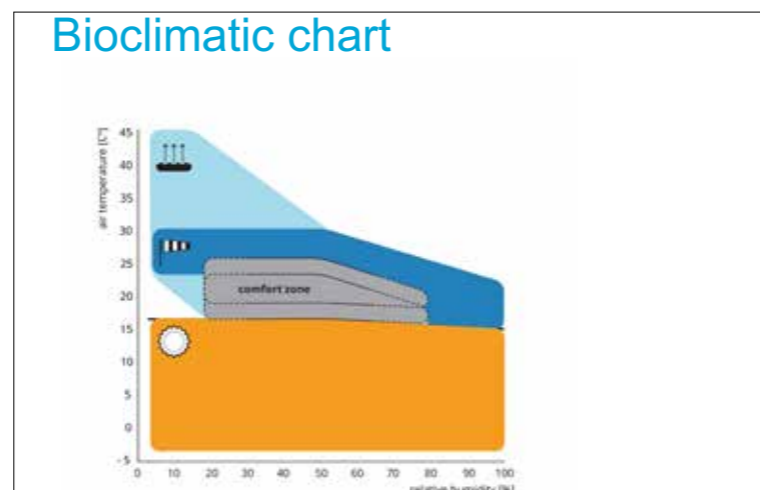
COP #10 : HITTE IN DE STAD

In de werkfabriek, midden in de Haagse Binckhorst lag de focus van de tiende COP-bijeenkomst op hitte en hittestress. Voor de gemeente Den Haag heeft De Urbanisten onlangs de stedenbouwkundige klimaatrobuuste visie op het Trekvliettracée afgerond. Arno Lammers van de Gemeente Den Haag licht dit plan toe. In het plan is veel aandacht voor de wateropgave en waterkansen in het gebied, zowel voor de gebouwen als de openbare ruimte.

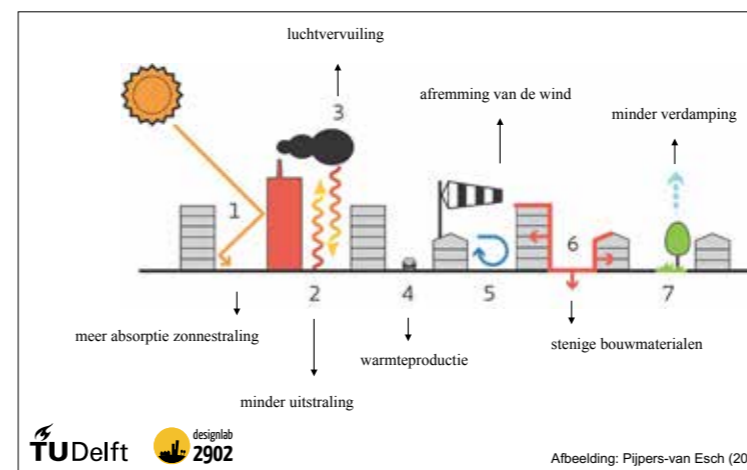
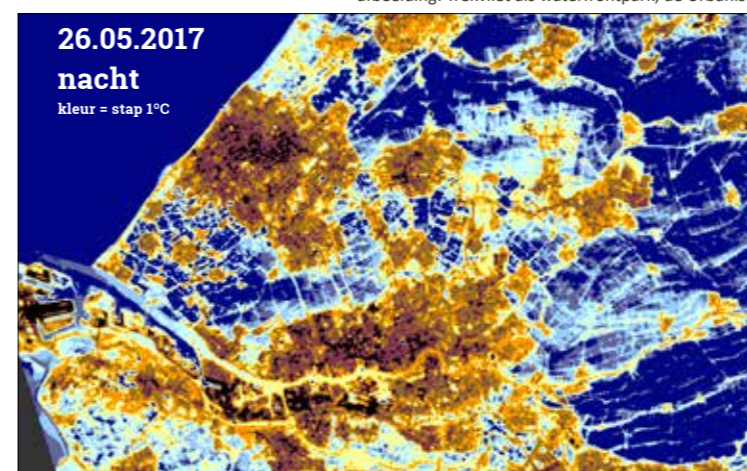
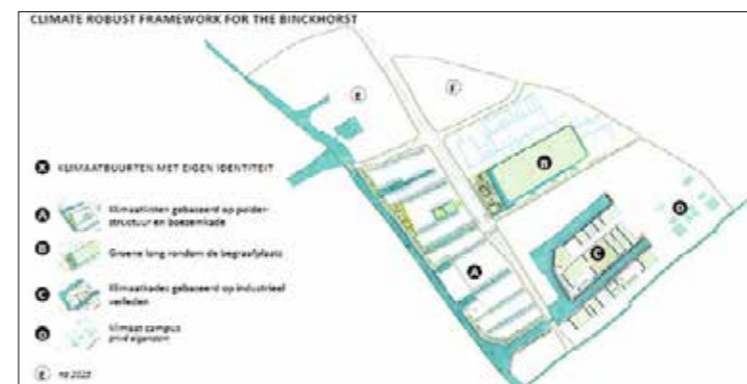
Binnenkort wordt het onderzoek Haagse Hitte afgerond; een studie naar de mate van hittestress in Den Haag. Frank van der Hoeven van de TUDelft vertelt minutieus hoe nieuwe nauwkeurige data en kritische beschouwing van eerdere resultaten de eerdere snelle conclusies over de grote hittestress in Den Haag nuanceren. Conclusie, op hoofdlijnen, is dat hittestress in Den Haag wel degelijk optreedt, maar dat de problematiek niet groter is dan die in andere grote steden zoals Rotterdam.

Marjolein Pijpers-van Esch, onderzoeker en ontwerper van Designlab2902 en de TUDelft gaf daarna een systematisch overzicht van ontwerpopties om hittestress tegen te gaan. Zij laat

diverse maatregelen zien voor wind, luchttemperatuur, straling en luchtvochtigheid om het microklimaat in de stad te beïnvloeden. Met soms eenvoudige maatregelen, maar soms ook met een complexe samenhang van factoren, kan de hitte in de stad overdag en 's nachts worden teruggebracht. Overdag ligt een grote factor in het zorgen voor schaduw en toevoegen van groen voor verdamping, 's nachts in de zorg voor afkoelende windstroom. Water speelt hierbij vooral een dempend effect: het kan zowel de temperatuur verlagen als verhogen; sproeien en verneveling heeft wel altijd een verkoelend effect.

Met deze input is vervolgens in groepen gestudeerd op verschillende versteende locaties in Den Haag. Door discussie en ontwerp werd zo geoefend met dit ingewikkelde, nog niet vaak belichte thema.

IN DE BINCKHORST, EEN VAN DE HITTE-EILANDEN VAN DEN HAAG, LAG DE FOCUS VAN DE TIENDE COP OP ONDERZOEK EN ONTWERP AAN HITTE EN HITTESTRESS.

HET ONDERZOEK 'HAAGSE HITTE' WORDT BINNENKORT AFGEROND. IN HET ONDERZOEK WORDEN DE STATISTIEKEN VAN DEN HAAG ALS HITTESTRESS-STAD GERELATIVEERD. EEN BURGERMEETNET HELPT ZICHT TE KRIJGEN OP DE WERKELIJKE HITTE IN DE STAD.

- MATE VAN HITTESTRESS IN DEN HAAG LIJKT GELIJK AAN DIE IN ANDERE GROTE STEDEN

OM HITTE IN DE STAD TE VOORKOMEN, SPELEN VELE FACTOREN EEN ROL.

- TOEVOEGEN VAN GROEN HELPT HET BESTE, MITS GOED GEKOZEN EN GESITUEERD;
- WATER SPEELT EEN KLEINE EN DUBBELE ROL.

BIJDRAGE AAN DISCUSSIEBIJENKOMSTEN

BIJDRAGE AAN NEXT CLIMATE

Op 2 maart 2017 organiseerden de Unie van Waterschappen en Wij Maken Nederland een Next Climate-sessie over de steeds grotere impact van klimaatverandering op de stad. Tijdens deze bijeenkomst onderzochten decentrale overheden, ontwerpers, jonge vakgenoten en de 'rainproof'-sector hoe en met wie de waterschappen aan de slag kunnen als partner in de stad voor de klimaatbestendige stad van de toekomst.

Namens de COP was Michiel Brouwer bij die sessie aanwezig, om de kennis en ervaring vanuit de COP hierin te brengen. In de sessie over de bouwsector kwam naar voren: "Bij ruimtelijke planvorming is water een onontbeerlijke factor van betekenis. Om wateroverlast te voorkomen moet er waterrobuust worden gebouwd. Waterschappen verwachten hiervoor creatieve en innovatieve oplossingen van de bouwsector."

Het slotadvies luidde: "Er zijn innovators, maar krijgen zij voldoende ruimte? Geef daarom als overheden voorwaarden mee voor het eindresultaat, maar geef de bouwsector ook voldoende speelruimte."

- Vanuit burgers kan de vraag naar waterrobuust bouwen geprikkeld worden. Een idee is het opzetten van een slimme marketingactie door de waterschappen waardoor bewoners geprikkeld worden en gaan vragen om waterrobuuste ontwikkeling.
- Kom als overheid uit de traditionele rol van opdrachtgever/opdrachtnemer en biedt daadwerkelijk meer ruimte voor creatieve oplossingen aan bouwsector met als doel waterrobuust bouwen.
- Zorg ook dat ketenpartners en bouwmarkten zijn aangehaakt bij de ontwikkeling naar klimaatbestendig en waterrobuust bouwen.
- Zet klimaatrobuust (transitie) bouwen centraal.

BIJDRAGE AAN MASTERCLASS 'HET ONTWERP VAN MEERVOUDIGHEID'

Op 13 april vond de masterclass Meervoudigheid, vanuit TNO, Deltaprogramma RA, AT Osborne en Convenant Bodem en Ondergrond plaats over nieuwe concepten voor financiering van meervoudige projecten voor bodem/ondergrond/klimaatadaptatie.

"Door het leggen van een relatie tussen de sociale en de fysieke kant van een ontwerp zette Douwe Jan Douwstra de toon voor de masterclass. In geval van consumentenproducten is het bieden van een service steeds vaker het nieuwe verdienmodel. Zo biedt Philips licht als service, in plaats van lampen. (...)

Na een inleidend plenair debat inventariseerden we vier onderwerpen:

- 1) 'middle out principe' bij herontwikkeling grote gebieden
- 2) de rol van de burger
- 3) de ingenieur: hoe komt de ingenieur achter de multifunctionaliteit van 'things'
- 4) langdurige contracten

DRIE ONTWERPPRINCIPES MULTIFUNCTIONALITEIT VAN 'THINGS'

(1) Onderzoek bij de multifunctionaliteit of things of minimaal één ander effect ook bereikt kan worden, en of dat de business case versterkt. Een goed georganiseerde dialoog tussen diverse deskundigen kan daarbij helpen.

(2) Stel een korte lijst ontwerpprincipes op die combinaties leggen tussen eigenschappen van de fysieke omgeving zoals ruimte, tijd, (an)organische materialen, constructie, water. Dit zou behulpzaam kunnen zijn bijvoorbeeld om studenten te leren hoe je tot een meervoudig project komt.

(3) Koppel bij ontwerpen aan bijvoorbeeld klimaatadaptatie mee met andere belangen en ingrepen, zoals water en ruimte.

INFORMATIE AAN POLITIEKE PARTIJEN

Tijdens de evaluatie en vooruitblik uit 2016 was de wens naar voren gekomen om als COP te kijken of het mogelijk is de gemeentelijke politieke partijen te informeren over de klimaatadaptatie-opgave. In het licht van de gemeenteraadverkiezingen in maart 2018 stellen die partijen in de loop van 2017 hun partijprogramma op. Een goed moment om aandacht te vragen voor adaptatie.

Hoogheemraadschap van Delfland heeft in de loop van 2017 een brochure uitgebracht, waar vanuit de COP door Michiel Brouwer aan is meegewerkt. Het resultaat is een flyer met korte tekst en een duidelijke tekening waarop de opgave en oplossingsrichting staat verbeeld.

DE KENNIS EN ERVARINGEN UIT DE COP ZIJN OP MEERDERE BIJENKOMSTEN INGEBRACHT.

- BIJENKOMST NEXT CLIMATE, UNIE VAN WATERSCHAPPEN
- BIJENKOMST ONTWERPEN AAN MEERVOUDIGHEID, TNO EN UITVOERINGSPROGRAMMA CONVENANT BODEM EN ONDERGROND MET DELTAPROGRAMMA
- EVALUATIEGESPREEK DELTAPROGRAMMA 2015
- INFORMATIEBLAD AAN POLITIEKE PARTIJEN VAN GEMEENTEN, HOOGHEEMRAADSCHAP VAN DELFLAND

COP #1 : KENNISMAKING

Tijdens de eerste COP-bijeenkomst op 30 september 2015 lag de focus op de kennismaking met elkaar, elkaars opgaven en oplossingen. Bart Stoffels gaf een overzicht van klimaatadaptatie in Nederland en presenteerde een onderzoek met Michiel Brouwer naar de stand van zaken van beleid per deelnemer. Hoogheemraad Houtzager en wethouders Brandligt (Delft) en Van Oord (Midden-Delfland) benadrukten het belang van kennisuitwisseling in de regio en de behoefte naar goede, sprekende oplossingen en ideeën.

In snelreivvaart presenteerden zes gemeenten hun iconoprojecten, waarna in vijf groepen verder kennis werd gedeeld over de specifieke adaptatie-opgaven per gemeente.

Auke Wissing van De Urbanisten sloot de bijeenkomst af met inspirerende voorbeelden.

“DE OPGAVE IS IN DEZE REGIO RELEVANT EN URGENT. KOM ALS COP MET GOEDE IDEEËN”

COP #2 : DE STRESSTEST

De tweede COP-bijeenkomst op 18 november stond in het teken van de stresstest: wat is een stresstest, hoe stel je hem op, wat is de inhoudsopgave en waar speelt welk adaptatie-thema.

Hasse Goosen gaf inzicht in het landelijke programma Ruimtelijke Adaptatie en de rol van de stresstest daarin. Marcel Tirion lichtte met Marije Paardenkoper het 3Di model toe, waarin wateroverlast bij extreme neerslag wordt gesimuleerd. Frank van der Hoeven benadrukte de effecten van hitte in de stad naar aanleiding van het onderzoek Hotterdam.

De stresstest werd nader uitgewerkt per deelnemende gemeente in twee workshops. Het opstellen van een inhoudsopgave voor een stresstest stond centraal in de ene workshop, in de andere werden per gemeente globaal de adaptatie-opgaven op kaart aangeven.

“WAT ZIJN ER VEEL VERSCHILLEN IN AANPAK TUSSEN DE GEMEENTEN”

COP #3 : BEWUSTWORDING

Hoe klimaatbewust ben ik en hoe bewust is mijn organisatie? Hoe beweeg ik me in die organisatie, (hoe) kan ik het bewustzijn vergroten en wie heb ik daarbij nodig? Deze vragen stonden centraal in de derde COP-bijeenkomst van 20 april 2016. In twee groepen werden deze vragen besproken, waarbij het gesprek meermaals een intervisie karakter kreeg. Zo gemakkelijk blijkt het nog niet te zijn om je eigen organisatie mee te krijgen in de klimaatadaptatie-opgave. En welke aanpak is dan het meest succesvol?

De aanpak van Breda, die Vincent Kuiphuis toelichtte, was even eenvoudig als tot de verbeelding sprekend: “We doen geen stresstest, we doen geen uitgebreid onderzoek, maar werken aan een aantal projecten onder de noemer ‘klimaatadaptatieve ingrepen’. Soms zijn dat al bestaande projecten en soms zijn dat nieuwe projecten, waarbij we proberen mee te liften op al geplande werkzaamheden. En waar mogelijk zoeken we naar publiciteit om klimaatadaptatie onder de aandacht te brengen.”

“IK VOEL ME VAAK ALLEEN IN DE ORGANISATIE, TERWIJL DE OPGAVE ZO GROOT IS.”

COP #4 : ONTWERPEN AAN DE STRAAD

Een goed gevulde zaal bij de vierde COP-bijeenkomst: aan de opdracht uit de vorige bijeenkomst over bewustwording om een collega uit de eigen organisatie mee te nemen, was ruimschoots gehoor gegeven. Stijn Koole van BoschSlabbers en Rolf Jonker van de gemeente Rotterdam vertelden enthousiast over concept en uitvoering van De Straad.

De Straad is een concept voor een integraal klimaatadaptief herontwerp van een straat, waarbij gemeente en bewoners gezamenlijk de ambitie en plannen opstellen en ook gezamenlijk uitvoeren. Dit is toegepast in de Robert Fruinstraat in Rotterdam.

Dit concept zijn de deelnemers gaan toepassen in hun eigen gemeente: ontwerpers en waterspecialisten ontwierpen in een middag de vorm en het proces a la de Straad voor een actuele, urgente of exemplarische straat.

DE STRAAD IS EEN AANPAK OM MET BEWONERS AAN HUN HELE STRAAT TE WERKEN EN NOG KLIMAATBESTENDIG OOK.

OVERZICHT VAN EERDERE COP'S VAN 2015 EN 2016

COP #5 : BETROKKEN BEWONERS

De bijeenkomst over de Straad mondde automatisch uit in een bijeenkomst over de betrokkenheid van bewoners en bedrijven in de stad bij de klimaatadaptatie-opgave.

In de vijfde COP-bijeenkomst vertelde Irene Poortinga over de aanpak van Amsterdam Rainproof en de specifieke opgave om vanuit een onafhankelijke organisatie, gelieerd aan de lokale overheid, de samenwerking te bewerkstelligen met en tussen partijen, bedrijven en bewoners. Koen Weytingh van Toekomststerk beschreef vanuit de focus van de bewoner de mogelijkheden van wijkcoöperaties of wijkbedrijven; organisaties waarin energieopwekking, waterproblematiek, afvalinzameling en/of groenonderhoud op wijkniveau gezamenlijk wordt opgepakt.

Tijdens de workshop met drie casussen werden deze verhalen verder toegepast in de eigen praktijk.

“HIER MERK IK DAT IK TOCH NIET ZO GEK BEN ALS MIJN COLLEGA’S ME SOMS VINDEN”

COP #6 : WRAP-UP EN VOORUIT

Wat heeft de COP tot nu toe opgeleverd en wat zijn de thema’s en onderwerpen waar we het komen jaar over moeten hebben? - Daarover ging de zesde COP-bijeenkomst van 10 november. De door te drukke agenda’s beperkte, maar zeer betrokken groep deelnemers keken terug en vooruit.

Het overzicht van de afgelopen vijf COP-bijeenkomsten leerde dat we binnen de COP op tal van onderwerpen actief zijn. Hierbij staan de vragen waarom doen we dit, wat doen we, waar zijn we actief, wat de werkwijze is en met wie we samenwerken voortdurend centraal.

Een caleidoscoop van plannen en projecten uit de regio passeerde vervolgens de revue. Zij onderstreepten de breedte waarop de COP-deelnemers actief zijn.

Een uitgebreide break in het programma toonde het nut van de COP in het onderling bijpraten en uitwisselen van ervaringen.

In de afsluitende discussie over de rol en toekomst van de COP kwam duidelijk de wens naar voren vooral ervaring en kennis te blijven uitwisselen, omdat hier de plek is om dat met vakgenoten te bespreken.

AGENDA VOOR 2018 - 2019

URGENTIE BLIJFT

De COP is nu 2,5 jaar actief. Ten opzichte van 2015 hebben alle gemeenten zich ontwikkeld op het gebied van klimaatadaptatie. Het is in de meeste organisaties een belangrijker onderwerp op de bestuurlijke agenda geworden en er wordt intensief gezocht naar kennisuitwisseling en samenwerking (bijvoorbeeld in het Europese samenwerkingsproject Sponge, de landelijke Citydeal Klimaatadaptatie, de landelijke samenwerking van middelgrote gemeenten KANS, de alliantie van klimaatbestendige steden en ook over de rol van de bestuurlijke tafel ruimte MRDH in het kader van het Deltaprogramma).

Tegelijkertijd wordt vanuit het Delta Programma steeds meer aandacht gegeven aan Ruimtelijke Adaptatie. Sinds dit jaar maakt Ruimtelijke Adaptatie deel uit van de Delta Beslissingen en is het rijksbeleid geworden. Gemeenten zijn verplicht voor 2020 een stresstest te hebben gemaakt. De intentieovereenkomst geeft aan dat vanaf 2020 bij fysieke ingrepen altijd klimaatadaptief gehandeld wordt.

In de regio zijn een aantal gremia waar klimaatadaptatie geagendeerd wordt. Op lokaal niveau wordt de vertaling gemaakt naar de lokale situatie. Dit is een schaalniveau waar nog veel kennis te ontwikkelen is. Het opstellen van een stresstest is stap één; het opstellen van een klimaatadaptatie-strategie is iets waar in het hele land nog ervaring mee moet worden opgedaan, waarbij de regio Haaglanden een koploper is met haar eerder vastgestelde adaptatiestrategie. Ook is al een regionale samenwerking opgestart op het gebied van en water en klimaatadaptatie voor gemeentelijke omgevingsvisies.

Deze ontwikkelingen geven genoeg reden om de COP, gericht op uitwisseling van ervaring en kennis, voort te zetten.

VOORSTEL: VOORTZETTEN COP IN 2018 EN 2019

De deelnemers aan de COP zijn het er over eens dat de COP een belangrijke rol blijft vervullen in het op informele wijze uitwisselen van kennis en ervaring op het gebied van klimaatadaptatie. Hiertoe gaan we een vorm zoeken die sterker zorgt voor:

- het vormen van een netwerk,
- het delen van ervaring,
- het zien van praktijkvoorbeelden, en
- het voeren van discussie en interactie (bijvoorbeeld aan de hand van casussen in gemeenten).

Voorgesteld wordt om daartoe naast het voortzetten van de themasessies meer 'follow-up'-bijeenkomsten te organiseren in kleiner verband, naar aanleiding van een specifieke opgave voor gemeenten. Daarbij wordt dieper ingegaan op die specifieke opgave. Het gaat vooral om vraagstukken op lokaal schaalniveau.

Ook bij overheden op een ander schaalniveau (Provincie Zuid-Holland, Ruimtelijke tafel MRDH) en bij organisaties als de VNG, RWS en de drinkwater-bedrijven staat klimaatadaptatie op de agenda. De COP ziet het wel als haar rol om kennisvragen vanuit andere schaalniveau's of specifieke invalshoeken te behandelen in de sessies, maar het hoofddoel blijft om toe te werken naar kennis die lokale opgaven het hoofd kan bieden en lokale overheden te inspireren in het vinden van maatwerkoplossingen.

Het COP wil vooral een verbreding BINNEN de organisaties van de huidige deelnemende partijen. We willen de komende twee jaar meer collega's bereiken, bijvoorbeeld door beheer en onderhoud en de ontwerpende afdelingen nadrukkelijk te betrekken.

ORGANISATIE

Om een goede balans tussen actualiteit en lange lijn te krijgen, zal het kernteam die de bijeenkomsten voorbereidt in januari een kader schetsen voor de bijeenkomsten in 2018 en 2019.

Het is en blijft efficiënt de organisatie en voorbereiding van de COP's door een externe partij te laten uitvoeren als trekker.

Vanuit de deelnemende gemeenten wordt door de COP weer een kernteam gevormd, dat met name op inhoud ondersteunend is en meedenkt.

OPZET VOOR 2018 – 2019

In de Kernteam bijeenkomst van januari 2018 wordt de inhoudelijke lange lijn voor de 8 COP-bijeenkomsten uitgezet voor 2018-2019 (4 bijeenkomsten per jaar). Inhoudelijke aandachtspunten daarbij zijn in ieder geval:

- blijvende aandacht voor nieuwste ontwikkelingen op het gebied van klimaatadaptatie,
- ruimte voor het delen van nieuwe ervaringen,
- ruimte voor de opzet en benutten resultaten van (bestaande) stresstests,
- ruimte voor actualiteit.

Aandachtspunten voor de vorm van de COP:

- ruimte voor het verdiepen van het netwerk
- ruimte voor het bereiken van collega's van andere afdelingen binnen de aangesloten organisaties
- ruimte voor verdieping op deelonderwerpen via extra follow-up-workshops
- meer ruimte voor het zien van praktijkvoorbeelden

DE COP VERVULT EEN BELANGRIJKE REGIONALE ROL IN HET DELEN VAN ERVARINGEN EN KENNIS.

GEZIEN DE TOENEMENDE AANDACHT EN REGULERING VAN KLIMAATADAPTATIE BLIJFT DE REGIONALE KENNISDELING EN UITWISSELING VAN ERVARINGEN BELANGRIJK.

DE COP GAAT DAAROM NOG DOOR IN 2018 EN 2019

IN 2018 WILLEN WE AANDACHT BLIJVEN BESTEDEN AAN DE VOLGENDE ONDERWERPEN:

- ACTUELE ONDERWERPEN EN NIEUWSTE ONTWIKKELINGEN BESPREKEN EN DAARAAN WERKEN IN EIGEN CONTEXT
- ACTIEF UITWISSELEN VAN ERVARINGEN EN SUCCESSEN
- BEWUSTWORDING IN DE EIGEN ORGANISATIE VERGROTEN
- AANDACHT VOOR OPZET UITVOERING EN RESULTATEN VAN DE STRESSTESTS

COLOFON

Deze rapportage is opgesteld als verslag van de Community of Practice Klimaatadaptatie Zuidelijke Randstad, najaar 2017

Rapportage:

MBDSO, Michiel Brouwer | Duurzame Stedelijke Ontwikkeling
Delft, november 2017

Organisatie:

Michiel Brouwer (MBDSO)

Kernteam:

Henny Schipper (HHR Delfland)

Arno Lammers (gemeente Den Haag)

Saskia van Walwijk (gemeente Schiedam)

Diny Tubbing (gemeente Delft)

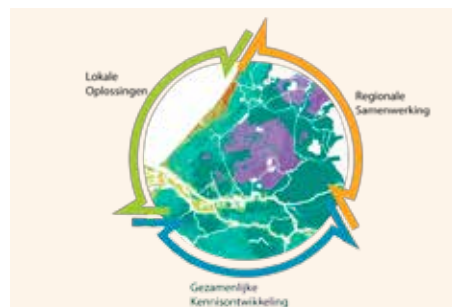
Debby Nuijten (Midden Delfland)

Alex Renes (gemeente Westland)

www.klimaatadaptatie.nl/cop

Community of Practice Klimaatadaptatie Zuidelijke Randstad

- In deze regio komen alle opgaven van klimaatadaptatie voor;
- Uitwisselen van ervaring en kennis is noodzakelijk voor adaptatie van de hele regio
- Samen zoeken we naar regionale opgaven
- Deze adaptatiekennis is mondiaal waardevol

10 bijeenkomsten vanaf 2015

- COP is opgezet in september 2015
- Sindsdien zijn er tien bijeenkomsten geweest
- Onderwerpen zijn aangedragen door de deelnemers
- Bijeenkomsten zijn gericht op ervaring delen, nieuwe kennis opdoen en zelf toepassen
- website www.klimaatadaptatie.nl/cop ondersteunt de activiteiten

COP in 2017

- Aandacht voor Adaptatie en de Omgevingswet
- Aandacht voor Succesen uit de regio
- Aandacht voor Delta Plan Ruimtelijke Adaptatie 2018
- Aandacht voor Hittestress
- De COP bijeenkomsten waren tweemaal op locatie: Benthemplein in Rotterdam en Binckhorst, Den Haag

COP in 2018-2019

- Sterke behoefte om de uitwisseling voort te zetten
- 4 bijeenkomsten + 3 verdiepende workshops per jaar
- COP gericht op ervaringen delen en kennis opdoen
- Aandacht voor verbreding binnen organisaties
- Aandacht voor Stresstests en relatie landelijk, provinciaal en regionale Ruimtelijke Adaptatie